

**CAMPUR KODE PACELATHON SANTRI CIREBON PONDOK
PESANTREN SUNAN PANDANARAN KOMPLEK II, CANDI,
SARDONOHARJO, NGAGLIK, SLEMAN, YOGYAKARTA**

**Arina Fatihatus Syifa
11205241061**

Sarining Panaliten

Panaliten menika ngandharaken jinis saha wujudipun *campur kode* saking pacelathonipun santri Cirebon ing PP Sunan Pandanaran *komplek II*, Candi, SardonoHarjo, Ngaglik, Sleman, Yogyakarta. Panaliten menika ugi ngandharaken wujudipun wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang mligi, ingkang dipunginakaken dening santri Cirebon PP Sunan Pandanaran *komplek II* ing pacelathonipun.

Panaliten menika kalebet ing panaliten *deskriptif*. Subyek panalitenipun inggih menika santri Cirebon PP Sunan Pandanaran *komplek II*. Wondene *obyek* panalitenipun inggih menika ukara basa Jawi Cirebon ing pacelathonipun santri Cirebon PP Sunan Pandanaran *komplek II*. Cara kangge ngempalaken *data* inggih menika kanthi *teknik rekam, simak, saha teknik catat*. Caranipun nindakaken *analisis data* ing panaliten menika kanthi *metode deskriptif*. *Validitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *Validitas intrarater, saha interrater*. Dene *reliabilitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *reliabilitas stabilitas*.

Asiling panaliten menika awujud jinis *campur kode*, wujud *campur kode*, saha wujudipun wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang mligi. Jinis *campur kode* ing panaliten menika arupi (1) *campur kode kedalam* ingkang awujud tembung, dwilingga, tembung camboran, *baster*, saha *frase*, (2) *campur kode keluar* ingkang awujud tembung, saha *ungkapan*, saha (3) *campur kode kedalam-keluar* ingkang awujud tembung-tembung, tembung-*baster*, tembung-*frase*, saha tembung-*akronim*. Wondene wujudipun wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang mligi, ingkang dipunpangkihaken ing panaliten menika awujud (1) ater-ater{sira-}, (2) panambang{-e}, (3) *konfiks* (a) *konfiks* {N-e}, (b) *konfiks* {N-na}, (c) *konfiks* {tek-i}, (d) *konfiks* {sira-i}, saha (4) *simulfiks*{di-na}.

Pamijining Tembung: *Campur Kode, Pacelathon Santri Cirebon, Pondok Pesantren Sunan Pandanaran Komplek II*

Abstract

This study is a descriptive study. The subjects in this study were santri Cirebon in complex II of Sunan Pandanaran Islamic boarding school. As for the object in this research is the sentence in conversation's conducted by santri Cirebon, which use Cirebon dialect of Javanese language. The methods that used to collect the data are recording technique, listening techniques, and noted technique. As for the analysis of the data that used in this research is descriptive method. The validity of the data that used in this research is the intrarater, and interrater validity. The reliability that is used in this research is the reliability of stability

The results of this research are a discussion about the type of code-mixing, form of code-mixing and particularities of Cirebon affix. The types of code mixed which is found in this research is (1) inner code mixing that is formed into words, repeated words, compound words, baster, and phrases, (2) outer code-mixing is formed of words and idioms, (3) mixed code which is a combination of inner and outer code mixing that is formed into words-words, word-baster, word-phrase, and word-acronym. The particularities affix of the Cirebon dialect that is found in this research are (1) the prefix {-sira}, (2) suffix {-e }, (3) konfiks (a) konfiks {N-e}, (b) konfiks {N-na}, (c) konfiks {tek-i}, (d) konfiks {-sira-i}, and (4) simulfiks {di-na }.

Key Words: *Code-Mixing, Conversation Of Cirebon's Santri, Complex II Of Sunan Pandanaran Islamic Boarding School.*

A. PURWAKA

Basa minangka satunggaling sarana kangge wawan pangandikan utawi kangge sesrawungan kaliyan tiyang sanes. Ing pasrawungan, satunggaling basa menika saged tepung kaliyan basa sanesipun, ingkang njalari wontenipun prastawa *campur kode*. Tepungipun basa menika antawisipun saged kadadosan ing pesantren minangka salah satunggalipun *lembaga* pawiyatan. Pramila panaliten menika badhe nliti bab jinis saha wujudipun *campur kode* ing pacelathonipun santri Cirebon ing PP Sunan Pandanaran *komplek* II. Ing pesantren menika kathah santri saking Cirebon ingkang tasih ngginakaken basa Jawi Cirebon.

Wujudipun basa menika wonten kathah, antawisipun inggih menika basa Jawi ingkang antawisipun dipunginakaken ing Cirebon. Basa Jawi Cirebon menika anggadhahi perkawis ingkang mligi, antawisipun gayut kaliyan wuwuhan. Pramila panaliten menika badhe nliti bab wujudipun wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang mligi.

B. GEGARAN TEORI

Sosiolinguistik inggih menika perangan saking ngelmu *linguistik* ingkang sipatipun *interdisipliner* kaliyan ngelmu *sosiologi*, kanthi *obyek* panaliten ingkang gayut kaliyan *faktor-faktor sosial* wonten satunggaling *masyarakat tutur* (Chaer saha Leonie, 2004: 4).

Tegesipun bilih ngelmu *sosiolinguistik* menika minangka ngelmu basa ingkang ngrembag bab basa ingkang gayut kaliyan *faktor-faktor sosial* wonten satunggaling *masyarakat tutur*. Kalebet ugi basa ingkang dipunginakaken dening masarakat ing pasrawungan.

Nalika masarakat menika sesrawungan, saged dipunpanggihaken prastawa tepungipun basa. Mackey (ing salebetipun Suwito, 1982: 34) ngandharaken bilih tepungipun basa inggih punika pandaya saking satunggaling basa dhateng basa sanesipun kanthi *langsung* menapadene boten. Wontenipun pandaya menika ndadosaken basa ingkang dipungadhahi dening *ekabahasawan* ewah. wontenipun prastawa-prastawa basa minangka akibatipun kadosdene *bilingualisme*, *diglosia*, *alih kode*, *campur kode*, *interferensi*, *integrasi*, *konvergensi*, saha *pergeseran* basa.

Miturut Robert Lado ingkang dipunwastani *bilingualisme* inggih punika kabisanipun satunggaling tiyang kangge ngginakaken kalih basa kanthi sami saenipun utawi meh sami saenipun (ing salebetipun Chaer saha Leonie, 2004: 84). Wondene *multilingualisme* inggih punika panganggening basa ingkang cacahipun langkung saking kalih kanthi gegantosan ing pasrawungan (wonten salebetipun Chaer saha Leonie, 2004: 84). Panutur ingkang saged ngginakaken langkung saking setunggal basa (*bilingualis* utawi *multilingualis*) saged ngginakaken *campur kode* nalika nindakaken wawan pangandikan.

Inggih dipunwastani *campur kode* inggih punika panganggenipun kalih basa utawi langkung, utawi kalih *varian* saking satunggaling basa, wonten satunggaling masarakat tutur (Chaer saha Leonie, 2004: 114). Suwito (1983: 77) ngandharaken bilih *campur kode* punika dipunjajari dening tigang perkawis inggih menika *identifikasi peranan*, *identifikasi ragam*, kapinginan kangge ngandharaken utawi nafsiraken.

campur kode punika wonten kalih werni inggih punika *campur kode ke dalam* (*inner code-mixing*) saha *campur kode ke luar* (*outer-code mixing*) (Suwito, 1983: 77). *Campur kode ke dalam* inggih punika *campur kode* antawisipun basa asli saha variasinipun. *Campur kode* menika diupunsebat *intern* menawi antawisipun basa sumber saha basa sasaranipun tasih anggadahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*. Menawi boten wonten sesambetan menika, ateges *campur kode* menika dipunsebat *ekstern*.

Wondene wujudipun *campur kode* menika saged katitik adhedhasar perangan basa ingkang wonten ing satunggalipun ukara. Adhedhasar perangan kasebat, wujudipun *campur kode* menika saged dipunperang dados nem inggih menika *penyisipan* perangan basa ingkang arupi tembung, *frasa*, *baster*, tembung rangkep, *idiom*, saha *klausa* (Suwito, 1983: 78). Menawi ing satunggaling ukara menika

dipunpanggihaken wujud basa arupi tembung, *frasa*, *baster*, tembung rangkep, *idiom*, *klausa* saking basa ingkang beda kaliyan basa ingkang dipunginakaken ing ukara menika, pramila wujud basa menika saged dipunginakaken minangka titikanipun wujud *campur kode* ing ukara kasebat.

Klausa inggih menika *satuan gramatikal* ingkang arupi kelompok tembung ingkang paling sekedhik kadadosan saking jejer saha wasesa, saha anggadhahi *potensi* dados ukara. Ramlan (1978: 54) ngandharaken bilih ingkang dipunwastani wuwuhan inggih menika ngraketaken *afiks* dhateng satunggalipun *satuan tunggal* menapadene *satuan kompleks* kangge mujudaken satunggaling tembung. Wondene ingkang dipunwastani *afiks* inggih menika satunggaling wujud *terikat* utawi rumaket, ingkang nalika dipundhapukaken dhateng wujud sanesipun dadosaken teges gramatikalipun wujud sanes menika ewah. Miturut Sudaryanto (1992: 20), ing basa Jawi wonten sekawan jinis wuwuhan ingkang dipunbedakaken adhedhasar papan dunungipun nalika dipundhapuk kaliyan tembung lingga. Jinising wuwuhan ing basa Jawi inggih punika ater-ater (*prefiks*), seselan (*infiks*), panambang (*sufiks*), saha *konfiks*. Dene miturut Nurhayati saha Mulyani, wonten setunggal jenis wuwuhan malih inggih punika *simulfik* (2006: 71).

Wujudipun wuwuhan basa Jawi *baku* menika sami kaliyan wujudipun wuwuhan basa Jawi Cirebon, inggih

menika ater-ater, seselan, panambang, *konfiks* saha *simulfiks* (Salana, 2002: 50-51). Ananging kathah wujudipun wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang beda kaliyan basa Jawi *baku*. Pramila ing panaliten menika badhe dipuntliti wujudipun wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang mligi.

C. METODE PANALITEN

Panaliten kanthi irah-irahan “*Campur Kode Pacelathon Santri Cirebon Pondok Pesantren Sunan Pandanaran Komplek II, Candi, Sardonoharjo, Ngaglik, Sleman, Yogyakarta*” menika arupi panaliten *deskriptif*. Panaliten *deskriptif* inggih punika panaliten ingkang ancasiipun kangge ngandharaken *fenomena-fenomena* ingkang *alamiah* menapa dene *fenomena* ingkang dipundamel dening manungsa (Sukmadinata, 2006: 72). Wondene *metode* panaliten ingkang dipunginakan inggih menika *observasi*. *Observasi* inggih menika cara ngempalaken *data* kanthi ningali *objek* ingkang dipuntliti kanthi *langsung*. Ing panaliten menika dipunginakaken *metode* panaliten *observasi tersamar* (*covert observation*), amargi panaliten menika dipuntindakaken kanthi *samar*, ateges *subyek* panaliten menika boten mangertos menawi saweg dipuntliti.

Subyek wonten panaliten menika inggih punika santri Cirebon ing *asrama* PP Sunan Pandanaran *komplek II*, Candi, Sardonoharjo, Ngaglik, Sleman, Yogyakarta. Wondene *obyek* panalitenipun inggih menika ukara ingkang ngewrat *campur kode* saha

wujudipun wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang mligi ing pacelathonipun santri Cirebon PP Sunan Pandanaran *komplek II*.

Kangge ngempalaken *data* ing panaliten menika, cara ingkang dipunginakaken inggih punika *teknik rekam, simak saha catat. Teknik rekam* inggih punika *ngrekam* pacelathon saking santri Cirebon ing PP Sunan Pandanaran *komplek II* ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon. Anggenipun ngrekam menika ngatos-atos supados *subyek* boten mangetos menawi saweg *dipunrekam*. Wondene *teknik* nyemak saha nyathet inggih punika nyemak asiling *rekaman* kanthi premati, lajeng dipunserat utawi dipundamel *transkripsi* ing wujud ukara. Pirantining panaliten ingkang dipunginakaken kangge ngempalaken *data* inggih menika *recorder, lembar transkripsi, saha kertu data*.

Cara ingkang dipunginakaken kangge *nganalisis data* wonten panaliten menika inggih punika *teknik analisis deskriptif. Teknik analisis deskriptif* inggih punika ngandharaken sedaya *data* adhedhasar *kategori* ingkang sampun dipuntemtokaken saha dipunanalisis menapa teges saking pacelathonipun. *Teknik* kangge ngesahaken *data* wonten panaliten menika inggih punika kanthi *Validitas* saha *Reliabilitas data*. Wonten panaliten menika *validitas* ingkang dipunginakaken inggih punika *validitas intrarater saha interrater*.

Reliabilitas ingkang dipunginakaken ing panaliten inggih menika *reliabilitas stabilitas*.

D. ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

Ing panaliten menika wonten tigang perkawis dipuntliti, inggih punika jinisipun *campur kode, wujud campur kode, saha wujudipun wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang mligi, ingkang dipunginakaken dening santri Cirebon ing PP Sunan Pandanaran komplek II*. Wondene *data* ingkang dipunkempalaken menika wonten 85 *data*.

Jinis *campur kode* ingkang dipunpanggihaken inggih menika *campur kode ke dalam, ke luar, saha campur kode ke dalam-ke luar*. Wondene wujudipun *campur kode* ingkang dipunpanggihaken inggih menika *campur kode* ingkang awujud tetembungan, dwilingga, tembung camboran, *baster, frase, ungkapan saha akronim*. Salajengipun wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang mligi ingkang dipunpanggihaken arupi ater-ater, panambang, *konfiks, saha simulfiks*.

1. Jinis saha wujud Campur kode ing pacelathon santri Cirebon PP Sunan Pandanaran komplek II

a. Campur Kode ke Dalam (Inner Code-Mixing)

Campur kode kedalam inggih punika *campur kode* antawisipun basa asli saha variasinipun. *Campur kode* menika diupunsebat *intern* menawi antawisipun basa sumber saha basa sasaranipun tasih anggadhahi sesambetan

krabat kanthi *geografis* saha *geanologis* (Suwito, 1983: 78). Wondene wujudipun *campur kode ke dalam* ing panaliten menika arupi tembung, tembung rangkep, tembung camboran, *baster*, saha *frase*.

1) *Campur Kode ke Dalam ingkang Awujud Tembung Lingga*

(27) Ya **bokat** ana wektu **senggang**.
'Nggih menawi wonten wekdal'.

Data (27) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon, ingkang dipuntandhani wontenipun tembung **bokat** [bOkat] ingkang tegesipun 'menawi' (*Wiktionary Kamus Bahasa Cirebon Wiktionary bahasa Indonesia.htm*). Ing ukara kasebat saged dipunpanggihaken tembung *lingga* saking basa Indonesia ingkang ndhesel, inggih menika tembung **senggang**. Basa Indonesia saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang tasih anggadhahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila ukara ing *data* (27) kasebat kalebet *campur kode ke dalam*.

2) *Campur Kode ke Dalam ingkang Awujud Tembung Andhahan*

(21) *Perasaan* Umi **bengen**
ora ya Um?
'Kadosipun rumiyin Umi boten nggih?'

Data (21) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon, ingkang dipuntandhani wontenipun

tembung **bengen** [bêŋɛn]. Tembung **bengen** ing basa Jawi Cirebon menika tegesipun 'rumiyin' (Sudjana, 2005: 44). Ing ukara kasebat saged dipunpanggihaken tembung andhahan saking basa Indonesia ingkang ndhesel, inggih menika tembung **perasaan**, ingkang asalipun saking tembung *rasa* ingkang dipunwuwuhi *konfiks* {pa-/-an}. Basa Indonesia saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang tasih anggadhahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila ukara ing *data* (21) kalebet *campur kode ke dalam*.

3) *Campur Kode ke Dalam ingkang Awujud Tembung Rangkep*

(12) Wis ah aku ora usah **dikotak-kotak maning**, sik penting tulisane bae.

'Sampun lah, garapan kula boten dipundamel kothak-kothak malih, ingkang penting seratanipun leres'.

Data (12) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon, ingkang dipuntandhani wontenipun tembung **maning** [maniŋ] ingkang tegesipun inggih menika 'malih' (Hidayat, 1992: 90). Ing ukara kasebat saged dipunpanggihaken tembung rangkep saking basa Indonesia ingkang ndhesel, inggih menika tembung **dikotak-kotak**. Tembung **dikotak-kotak** menika asalipun saking tembung *kotak* ingkang dipunrangkep saha dipunwuwuhi ater-ater {di-}. Basa Indonesia saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa

ingkang tasih tasih anggadhahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila ukara ing *data* kasebat kalebet *campur kode ke dalam*.

4) **Campur Kode ke Dalam ingkang Arupi Tembung Camboran (Kata Majemuk)**

(73) Sing terus ning **bukit bintang** ka **maninge**.

‘ingkang salajengipun dhateng *bukit bintang*’

Data (72) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon, ingkang dipuntandhani wontenipun tembung **maninge** [maninge], ingkang tegesipun inggih menika ‘salajengipun’ (Hidayat, 1992: 90). Ing ukara kasebat saged dipunpanggihaken tembung camboran saking basa Indonesia ingkang ndhesel, inggih menika tembung **bukit bintang**. Tembung **bukit bintang** menika asalipun saking tembung *bukit* saha tembung *bintang* ingkang dipundhapuk dados setunggal. Sasampunipun dipundhapukaken, tembung camboran menika anggadhahi teges ingkang beda saking tegesipun sakawit, inggih menika nedahaken nama saking satunggaling papan pariwisata ing Yogyakarta. Basa Indonesia saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang tasih anggadhahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila ukara ing *data* kasebat kalebet *campur kode ke dalam*.

5) **Campur Kode ke Dalam ingkang Arupi Baster**

(51) Ndi ya *fotoe wawae*?

‘Pundi nggih gambaripun Pakdhe?’

Data (51) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon, ingkang dipuntandhani wontenipun tembung **wawa** [wawa]. Tembung **wawa** menika asalipun saking tembung **uwa** ingkang tegesipun inggih menika ‘kangmasipun Bapak utawi Ibu’ (Sudjana, 2005: 25). Ing ukara kasebat saged dipunpanggihaken *baster* saking basa Indonesia ingkang ndhesel, inggih menika tembung **fotoe**. Tembung **fotoe** menika asalipun saking tembung saking basa Indonesia *foto*, ingkang dipunraketi wuwuhan basa Jawi awujud panambang {-e}. Tembung **fotoe** menika kalebet *baster*, amargi ing tembung menika dipunginakaken *unsur* saking kalih basa ingkang beda kangge ngasilaken setunggal teges. *Unsur* kasebat inggih menika tembung saking basa Indonesia (*foto*) saha wuwuhan saking basa Jawi (panambang -e).

Basa Indonesia saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang tasih anggadhahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*. Pramila ukara ing *data* (51) kasebat kalebet *campur kode ke dalam*, amargi ngginakaken kalih basa ingkang tasih anggadhahi sesambetan *geografis* saha *geanologis*, inggih menika basa Jawi Cirebon saha basa Indonesia.

6) **Campur Kode ke Dalam ingkang Arupi Frase**

(72) Terus pingin neng anu **maninge**, sing ana *air terjune* ka.

‘Salajengipun dhateng anu sanesipun, ingkang wonten grojoganipun’.

Data (72) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon ingkang dipuntandhani wontenipun tembung **maninge** [maniŋe] ingkang tegesipun inggih menika ‘malih’ (1992: 90). Ananging ingkang dipunkajengaken ‘malih’ ing *konteks* ukara menika tegesipun ‘sanesipun’. Ing ukara kasebat saged dipunpanggihaken *frase* saking basa Indonesia ingkang ndhesel, inggih menika *frase air terjun*. *Frase air terjun* menika asalipun saking tembung *air* saha *terjun* ingkang dipundhapuk dados setunggal.

Basa Indonesia saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang tasih anggadhahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*. Pramila ukara ing *data* (72) kasebat kalebet *campur kode ke dalam*, amargi ngginakaken kalih basa ingkang tasih anggadhahi sesambetan *geografis* saha *geanologis*, inggih menika basa Jawi Cirebon saha basa Indonesia.

b. *Campur Kode Keluar (Outer-Code Mixing)*

Campur kode keluar inggih menika menawi ing satunggaling ukara wonten *satuan lingual* saking basa manca ingkang ndhesel (Soewito, 1983: 78). Basa manca ing mriki ateges basa ingkang boten anggadhahi sesambetan kanthi *geografis* saha *geanologis* kaliyan basa Jawi Cirebon.

1) *Campur Kode ke Luar ingkang Awujud Tembung*

(61) Embuh ora **weruh** mbak-mbak **huffadz**.

‘Boten mangertos, mbak-mbak *huffadz*’

Data (61) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon ingkang dipuntandhani wontenipun tembung **weruh** [wêruh]. Tembung **weruh** menika tegesipun ‘mangertos’, adhedhasar kamus bahasa Cirebon-Indonesia (Hidayat, 1992: 134). Ing ukara kasebat saged dipunpanggihaken tembung saking basa Arab ingkang ndhesel, inggih menika tembung **huffadz**. Tembung **huffadz** menika tegesipun ‘tiyang-tiyang ingkang ngapalaken’. Dene ingkang dipunkajengaken tembung **huffadz** ing ukara menika inggih menika santri PP Sunan Pandanaran *komplek* II ingkang ngapalaken Al-Quran. Basa Arab menika minangka basa ingkang boten anggadhahi sesambetan *geografis* saha *geanologis* kaliyan basa Jawi Cirebon. Pramila ukara ing *data* kasebat kalebet *campur kode ke luar*.

2) *Campur Kode ke Luar ingkang Awujud Ungkapan*

(53) *Ya Allah*, nah iki **wawae** ning kene.

‘*Ya Allah*, nah iki Pakdhe ning kene’.

Data (53) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon, ingkang dipuntandhani wontenipun tembung **wawa** [wawa]. Tembung **wawa** menika asalipun saking tembung **uwa** ingkang tegesipun inggih menika ‘kangmasipun Bapak utawi Ibu’ (2005: 25). Ing ukara kasebat saged dipunpanggihaken *ungkapan* saking basa Arab ingkang ndhesel, inggih menika *ungkapan Ya Allah*.

Ungkapan Ya Allah menika asalipun saking basa Arab ingkang tegesipun ‘Dhuh Gusti Allah’.

Ing *data* (53) kasebat, ukara *Ya Allah* menika boten ateges pangundang dhateng Allah, ananging minangka ukara ingkang dipunucapaken amargi panutur ngraos kaget. Pramila ukara ing *data* kasebat kalebet *ungkapan* utawi *idiom*, amargi tegesipun menika sampun ewah saking teges asalipun tetembungan nalika dipundhapuk. Basa Arab saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang boten anggadhahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*. Pramila ukara ing *data* (53) kasebat kalebet *campur kode ke luar*, amargi ngginakaken kalih basa ingkang boten anggadhahi sesambetan *geografis* saha *geanologis* inggih menika basa Jawi Cirebon basa Arab.

c. *Campur Kode ke Dalam-ke Luar*

Campur kode kedalam-keluar inggih menika panganggening *campur kode keluar* saha *kedalam* kanthi sesarengan ing setunggal ukara.

1) *Campur Kode ke Dalam-ke Luar ingkang Awujud Tembung-Tembung*

(15) Yowis berati **dipahi saran** kabeh, njuk rong **lembar** kudu **full**, kudu bisa.

‘Nggih sampun, berarti dipunparingi *saran* sedaya, lajeng kalih *lembar* kedah *full*, kedah saged’.

Data (15) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon, ingkang dipuntandhani wontenipun tembung **dipahi** [dipahi]

ingkang tegesipun ‘dipunparingi’ (Sudjana, 2005: 129). Ing ukara kasebat saged dipunpangguhaken tembung saking basa Indonesia ingkang ndhesel, inggih menika tembung **saran** saha **lembar**, saha tembung saking basa Inggris ingkang ndhesel inggih menika tembung **full**. Pramila ukara ing *data* (15) kasebat kalebet *campur kode kedalam-keluar*, amargi dipun pangguhaken tembung basa Indonesia saha basa Inggris ing salebetipun ukara basa Jawi Cirebon.

Basa Indonesia saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang anggadhahi sesambetan kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila *data* kasebat ugi kalebet *campur kode ke dalam*. Wondene basa Inggris saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang boten anggadhahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila ukara ing *data* kasebat kalebet *campur kode ke luar*.

2) *Campur Kode ke Dalam-ke Luar ingkang Awujud Tembung-Baster*

(47) Ih, **nyuci** ki **aja** bengi-bengi mengko **bokat** setan liwat **tumpah, puas**, nang rai kabeh **detergente**.

‘Ih.. menawi ngumbahi ampun dalu-dalu, mangkih mbok menawi setan liwat mawut, *puas, detergente* mawut ing pasuryan sedaya’.

Data (47) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon, ingkang dipuntandhani wontenipun tembung **aja** [aja] saha **bokat** [bOkat]. Tembung **aja** menika tegesipun ‘ampun’ (Sudjana, 2005: 5), wondene tembung **bokat**

menika tegesipun ‘mbok menawi’ (Wiktionary Kamus Bahasa Cirebon - Wiktionary bahasa Indonesia.htm). Ing ukara kasebat saged dipunpanggihaken tembung saking basa Indonesia ingkang ndhesel, inggih menika tembung **nyuci, tumpah, puas**, saha *baster* saking basa Inggris ingkang ndhesel, inggih menika *baster* **detergente**. *Baster detergente* menika asalipun saking tembung basa Inggris *detergent* ingkang dipunwuwuhi panambang {-e} saking basa Jawi dados **detergente**. Ing tembung **detergente** kasebat dipunginakaken *unsur* saking kalih basa kangge ngasilaken satunggaling teges, pramila dipunsebat *baster*.

Ukara ing *data* (47) kasebat kalebet *campur kode kedalam-keluar*, amargi dipunpanggihaken tembung basa Indonesia saha *baster* basa Inggris ing salebetipun ukara basa Jawi Cirebon. Basa Indonesia saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang anggadhahi sesambetan kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila *data* kasebat kalebet *campur kode ke dalam*. Wondene basa Inggris saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang boten anggadhahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila ukara ing *data* kasebat kalebet *campur kode ke luar*.

3) *Campur Kode ke Dalam-ke Luar ingkang Awujud Tembung-Ungkapan*

(67) **Ya Allah mbak, imut sing endine?**

‘Ya Allah mbak, imut menapanipun?’

Data (67) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon, ingkang dipuntandhani wontenipun *frase* **sing endine** [sij əndine] ingkang tegesipun ‘ingkang pundi’ (Sudjana, 2005: 287). Ing ukara kasebat saged dipunpanggihaken tembung saking basa Indonesia ingkang ndhesel, inggih menika tembung **imut**, saha *ungkapan* saking basa Arab ingkang ndhesel, inggih menika *ungkapan* **Ya Allah** tegesipun ‘dhuh Gusti’. *Ungkapan Ya Allah* kasebat minangka *ungkapan* ingkang dipunucapaken panutur ingkang ngraos kaget, boten minangka pangundang dhateng Allah. Amargi sampun ewah saking tegesipun sakawit, pramila *frase* **Ya Allah** menika kalebet *ungkapan*.

Ukara ing *data* (67) kasebat kalebet *campur kode ke dalam-ke luar*, amargi dipunpanggihaken tembung basa Indonesia saha basa Arab ing salebetipun ukara basa Jawi Cirebon. Basa Indonesia saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang anggadhahi sesambetan kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila *data* kasebat ugi kalebet *campur kode ke dalam*. Wondene basa Arab saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang boten anggadhahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila ukara ing *data* kasebat kalebet *campur kode ke luar*.

4) *Campur Kode ke Dalam-ke Luar ingkang Awujud Tembung-Akronim*

(10) **Aku ra gawa media apa hp canggih, aku meneng bae.**

‘kula boten bekta *media* menapa *hp canggih*, kula mendel kemawon’.

Data (10) ing nginggil arupi ukara ingkang ngginakaken basa Jawi Cirebon, ingkang dipuntandhani wontenipun tembung **gawa** [gawa] saha **bae** [bae]. Tembung **gawa** menika tegesipun ‘bekta’ (Sudjana, 2005: 92), wondene tembung **bae** menika tegesipun ‘kemawon’ (Hidayat, 1992: 13). Ing ukara kasebat saged dipunpanggihaken tembung saking basa Indonesia ingkang ndhesel, inggih menika tembung **media**, **canggih**, saha *akronim* saking basa Inggris ingkang ndhesel, inggih menika *akronim* **hp**. *Akronim* **hp** menika minangka cekakan saking *frase* **hand phone** ingkang tegesipun ‘tilpun *genggam*’.

Ukara ing *data* (10) kasebat kalebet *campur kode kedalam-keluar*, amargi dipunpanggihaken tembung basa Indonesia saha *akronim* basa Inggris ing salebetipun ukara basa Jawi Cirebon. Basa Indonesia saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang anggadhahi sesambetan kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila *data* kasebat ugi kalebet *campur kode ke dalam*. Wondene basa Inggris saha basa Jawi Cirebon menika minangka kalih basa ingkang boten anggadhahi sesambetan *krabat* kanthi *geografis* saha *geanologis*, pramila ukara ing *data* kasebat kalebet *campur kode ke luar*.

2. Wujudipun Wuwuhan Basa Jawi Cirebon ingkang Mligi ing Pacelathonipun Santri Cirebon PP Sunan Pandanaran Komplek II

a. Wujudipun Ater-Ater Basa Jawi Cirebon ingkang Mligi

Ing panaliten menika kapanggihaken wujudipun ater-ater basa Jawi ingkang mligi inggih menika ater-ater {sira-}. Panganggening ater-ater menika saged dipuntingali ing *data* saking ngandhap menika.

(68) Mbak bawange pengen **siragawa** mengendi?

‘Mbak bawangipun badhe jenengan bekta dhateng pundi?’

Ing *data* (68) kasebat dipunpanggihakken tembung **siragawa** ingkang tegesipun ‘kogawa’. Tembung **siragawa** menika asalipun saking tembung **gawa** ingkang dipunwuwuhi ater-ater {sira-}, dadosipun **siragawa**. Ater-ater {sira-} menika minangka salah satunggalipun wuwuhan ing basa Jawi Cirebon (Salana, 2002: 17-49). Ater-ater menika sami kaliyan ater-ater {ko-} ing basa Jawi *baku* ingkang nedahaken teges kriya tanggap.

b. Wujudipun Panambang Basa Jawi Cirebon ingkang Mligi

Ing panaliten menika kapanggihaken wujudipun panambang basa Jawi ingkang mligi inggih menika panambang {-e}. Panganggening panambang menika saged dipuntingali ing *data* saking ngandhap menika.

(7) Apa sih, *absen atas* wis metu **nilaie** *absen bawah* durung metu?

‘Kadospundi nggih, *absen* ingkang nginggil sampun medal bijinipun, *absen* ingkang ngandhap malah dereng medal?’

Ing *data* (7) kasebat dipunpanggihakken tembung **nilaie** ingkang tegesipun ‘bijinipun’.

Tembung **nilae** menika asalipun saking tembung **nilai** ingkang dipunwuwuhi ater-ater {-e}, dadosipun **nilaie**. Ing basa Jawi *baku* biasanipun menawi wonten tembung ingkang dipunpungkasi aksara *vokal*, nalika dipunwuwuhi panambang {-e} wujud *fonemis* saking panambang {-e} menika ewah dados /ne/ amargi wontenipun *proses morfofonemik* (Sudaryanto, 1992: 37). *Morfofonemik* inggih menika *struktur* basa ingkang nggambaraken *pola fonologis* saking *morfem*, kalebet ugi nambahi, ngirangi, nggantos *fonem*, utawi ewahipun *tekanan* ingkang nentokaken *bangun morfem* (2008: 159).

Teori ing nginggil beda kaliyan kanyatan ing *data* (7) menika, bilih tembung **nilai** menika dipunpungkasi aksara *vokal* /i/, ananging nalika dipunwuwuhi panambang {-e} wujud *fonemis*ipun panambang {-e} boten ewah dados /ne/, ateges boten wonten *proses morfofonemik* ing tembung kasebat. Boten wontenipun *proses morfofonemik* menika dadosaken pangangenipun *afiks* {-e} menika mligi ing basa Jawi Cirebon.

a. Wujudipun *Konfiks* Basa Jawi Cirebon ingkang Mligi

1) *Konfiks* {N-e}

(8) Engko hurung **ngoreksie** kan?

‘mangkih dereng anggenipun ngoreksi to?’

Ing *data* (8) kasebat dipunpanggihakken tembung **ngoreksie** ingkang tegesipun ‘anggenipun ngoreksi’. Tembung **ngoreksie** menika asalipun saking tembung **koreksi** ingkang dipunwuwuhi *konfiks* {N-e},

dadosipun **ngoreksie**. Ing basa Jawi *baku* biasanipun menawi wonten tembung ingkang dipunpungkasi aksara *vokal* nalika dipunwuwuhi panambang {-e}, wujud *fonemis*ipun menika ewah dados /ne/ amargi wontenipun *proses morfofonemik* (Sudaryanto, 1992: 37). Perkawis menika beda kaliyan kanyatan ing *data* (8) menika, bilih tembung **koreksi** menika dipunpungkasi aksara *vokal* /i/, ananging nalika dipunwuwuhi *konfiks* {-e} wujud *fonemis*ipun boten ewah dados /ne/. Pramila boten wontenipun *proses morfofonemik* menika dadosaken wuwuhan menika mligi ing basa Jawi Cirebon.

2) *Konfiks* {N-na}

(14) Ya bener, *ngasih petunjuk* terus kongkon ngerjakna, tapi ki Bu, *testie* aku ki ora **ngerjakna** mbuh malah gambar-gambar kae lo ora jelas haha.

‘Nggih sampun leres, maringi *petunjuk* lajeng dipundhawuhi nggarap, ananging Bu, *testie* kula menika malah boten garap malah nggambar-nggambar ngoten menika boten cetha haha’.

Ing *data* (14) kasebat dipunpanggihakken tembung **ngerjakna** ingkang tegesipun ‘nggarap’. Tembung **ngerjakna** menika asalipun saking tembung **kerja** ingkang dipunwuwuhi *konfiks* {N-na}, dadosipun **ngerjakna**. Ing basa Jawi *baku* biasanipun *konfiks* {N-na} menika dipunsebat rimbang sambawa ingkang nedahaken teges sanajan, saupama saha ngarep-arep. Ananging ing basa Jawi Cirebon *konfiks* menika nedahaken teges

nindakaken pedamelan kados dene teges lingganipun. Pramila saged dipunmangertosi bilih *konfiks* {N-na} menika minangka wujud wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang mligi.

3) *Konfiks* {tek-i}

(38) Eh.. **tekkandhani** sira lo, sira lo lemu dadi aduse kudu rajin.

‘Eh.. kula kandhani panjenengan menika lema pramila nggenipun siram kedah sregep’.

Ing data (38) kasebat dipunpanggihakken tembung **tekkandhani** ingkang tegesipun ‘dakkandhani’. Tembung **tekkandhani** menika asalipun saking tembung **kandha** ingkang dipunwuwuhi *konfiks* {tek-i}, dadosipun **tekkandhani**. Ing basa Jawi *baku* boten wonten *konfiks* {tek-/i} kados ing basa Jawi Cirebon, pramila *konfiks* menika minangka *kekhasan afiks* ing basa Jawi Cirebon.

4) *Konfiks* {sira-i}

(69) Mbak bawange **sirakoceki!**

‘Mbak bawangipun jenengan onceki!’

Ing data (69) kasebat dipunpanggihakken tembung **sirakoceki** ingkang tegesipun ‘koonceki’. Tembung **sirakoceki** menika asalipun saking tembung **kocek** ingkang dipunwuwuhi *konfiks* {sira-i}, dadosipun **sirakoceki**. Ing basa Jawi *baku* boten wonten *konfiks* {sira-i} kados ing basa Jawi Cirebon, pramila *konfiks* menika minangka wujud wuwuhan ing basa Jawi Cirebon ingkang mligi.

5) *Wujudipun Simulfiks Basa Jawi Cirebon ingkang Mligi*

(40) Aja mrenges bae, heeh, heeh, tapi **dilakokna**.

‘Ampun mesem kemawon, nggih, nggih, nanging ugi dipuntidakaken’

Ing data (40) kasebat dipunpanggihakken tembung **dilakokna** ingkang tegesipun ‘dipuntidakaken’. Tembung **dilakokna** menika asalipun saking tembung **laku** ingkang dipunwuwuhi *simulfiks* {di-na}, dadosipun **dilakokna**.

Simulfiks {di-na} menika minangka salah satunggalipun wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang nedahaken teges kriya tanduk (Salana, 2002: 17-49). *Simulfiks* menika wujudipun meh sami kaliyan rimbag sambawa ing basa Jawi *baku*, ingkang nedahaken teges saupama, sanajan, saha ngarep-arep. Ananging *simulfiks* {di-na} ing basa Jawi Cirebon menika nedahaken teges nindakaken pedamelan kadosdene teges lingganipun, pramila *simulfiks* menika beda kaliyan rimbag sambawa. Panganggenipun *simulfiks* {di-/na} menika saged dipuntingali saking *data* ing ngandhap menika.

E. DUDUTAN

Adhedhasar panaliten ingkang sampun dipuntidakaken, saged dipunpendhet dudutan gayut kaliyan asiling panaliten menika. Wondene dudutan saking panaliten menika kaandharaken ing ngandhap menika.

1. Jinis *campur kode* ingkang dipunpanggihaken inggih menika *campur kode ke dalam* ingkang awujud tembung, dwilingga, tembung camboran, *baster*, saha *frase*. *Campur kode ke luar*

ingkang awujud tembung, saha *ungkapa*, saha *campur kode ke dalam-ke luar* ingkang awujud tembung-tembung, tembung-baster, tembung-frase, saha tembung-akronim.

2. Wujudipun wuwuhan basa Jawi Cirebon ingkang dipunpanggihaken ing panaliten menika ater-ater {sira-}, panambang {-e}, *konfiks* {N-e}, {N-na}, {tek-i} saha *konfiks* {sira-i}. Wondene *simulfiks* basa Jawi Cirebon ingkang dipunpanggihaken inggih menika *simulfiks* {di-na}.

KAPUSTAKAN

- Chaer, Abdul, saha Leonie Agustina. 2004. *Sosiolinguistik Perkenalan Awal*. Jakarta: Rineka Cipta
- Kosadi Hidayat, dkk. 1992. *Kamus Bahasa Cirebon-Indonesia*. Jakarta. Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Kridalaksana, Harimurti. 2008. *Kamus Linguistik (edisi keempat)*. Jakarta. PT Gramedia Pustaka Utama
- Poedjasoedarmo, Soepomo. 1976. *Kode dan Alih Kode*. Yogyakarta: Proyek Pengembangan Bahasa dan Sastra Indonesia dan Daerah Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Ke, budayaan.
- Ramlan, M. 1978. *Morfologi Suatu Tinjauan Deskriptif*. Yogyakarta: C.V. Karyono.
- Sukmadinata, Nana Syaodih. 2006. *Metode Penelitian Tindakan*.

Bandung. Remaja Rosda Karya

Sudaryanto, dkk. 1992. *Tata Bahasa Baku Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.

Suwito. 1983. *Pengantar Awal Sosiolinguistik : Teori dan Problema*. Surakarta : Hennary Offset.

T.D. Sudjana, dkk. 2005. *Kamus Bahasa Cirebon (Edisi Revisi)*. Bandung: Humaniora Utama Press.

Wiktionary Kamus Bahasa Cirebon Wiktionary bahasa Indonesia.htm. Dipununduh dinten Jumat 16 Oktober 2015 tabuh 20.00 WIB